

Az Országos Vízügyi Főigazgatóság 1969-ben Tiszadobon, az urkomi magaslaton, a Tisza szabályozási munkák megkezdési helyén Vásárhelyi emlékművet avatott, amely Vörösmarty Mihály versével emlékeztet a szabályozást tervező és kivitelező mérnökökre és a megvalósításban résztvevő kubikosokra is.

Ennek szomszédságában található gróf Széchenyi Istvánnak az Alsószabolcsi Tiszaszabályozó Társulat 1865-ben állított emlékmű, valamint gróf Andrássy Gyuláé, amit 1909-ben emeltek a Társulat első elnökének tiszteletére.

Ez a három emlékmű a magyar vízgazdálkodás történetének legrangosabb emlékhelye.

Góg Imre

Százéves a mozi

Debreceni mozgóképszínházak 1944-ig

Száz éve, hogy a Lumière fivérek létrehozták mozgóképszínházukat. Nem tartjuk hiábavalónak végigtekinteni azokon a fokozatokon, amelyen városunk mozi élete kialakult, fejlődött.

Első vetítések

Az első debreceni vetítés időpontjául Béher László a XX. század első évtizedének közepét nevezi meg. A korabeli helybeli lapok azonban jelzik, hogy Pekár Gyula már 1900. június 6-án megtartotta mozgóképfelolvasását, mégpedig Spanyolországról és a vetítés során spanyol táncokat is bemutatott. Másnap Velencéről szövegezte Pekár filmje.

Pekár Gyula „Uránia tudományos színháza” a következő évben június 22-én Kosuthiról, Petőfiről és az aradi vértanúkról, a királyról és a királynéről tartott filmelőadást a városi színházban, nyári szünetben. A következő nap pedig az „Amerikai világvárosok, amerikai szokások” című filmet vetítette.

Ez időben, de még évek múlva is, egy-egy film csupán 2-3 percnyi időtartamú volt, s egy műsor keretében 8-12 ilyen filmet mutattak be.

Alig néhány héttel később, 1901. július 26-án a Margitfürdő disztermében rendeztek mozgóképes előadást. Így írt erről a Debreceni Újság: „Egy kinematográfus hat előadásra kapott engedélyt”.

Vándormozi társulatok

Az előbbiekben említett alkalmi és ritka vetítések után rövidesen megjelentek Debrecenben a vándormozi társulatok. Ez utóbbiak közül Narten György a Szénavásártéren (ma Segner tér), a 2-es huszárlaktanya tőzsomszédságában verte fel a *Bioskop* sátrát. Hirdette: 20 löerős „gőz- és villamosteleg erőátvitelre és világítás céljaira...” való gépezettel rendelkezik. Műsorán pedig a belgrádi királygyilkosság, XIII. Leó a Vatikánban, Taku bombázása (orosz-japán háború), A gonosz anyós és egyéb érdekességek láthatók. A *Bioskop* mozi egészen augusztusig tartott előadásokat.

Az 1904-es évben Lafka Ernesztina tulajdonában lévő *Electro bioskop* rendezett vetítéseket: hétköznapokon 7, 8 és 9 órai kezdettel, vasárnap délután 4-től minden órában. Ez a társulat vezette be a keddi és a csütörtöki késő esti, csak urak részére szervezett előadásokat. Igaz, később a Winkler-féle moziban felnőtt nők részére is tartottak zártkörű vetítéseket. 1907 júniusában egy ilyen előadáson rájöttek, hogy egy nő ruhás férfi. Báthory Gábor is jelen van, lett is nagy riadalom.

Az *Electro Bioskop* műsora pl. a következőkből állt: Rémtettek Macedóniában – dinamit merénylet expressz vonat ellen, Brüsszel látképe, Ütközet a Jalu folyónál, A két legnagyobb orosz hadihajó veresége a japánoktól, A becsapott férj, Ilamis szobalány. A filmek egy része tehát hirdető jellegű volt, más része pedig érdekes, nevetető történetek egy kis pikantériával fűszerezve, de hamarosan megjelentek a western anyagok is, pl. Cowboyok és indiánok harca.

Az *Electro bioskop* hirdetése szerint 500 lámpafénnyel dolgozott, 6 ívlámpával volt megvilágítva. Ez a vállalat Debrecenbe jött előtt fél-fél évig Berlinben, Triesztben, Grázban és Budapesten működött. Ami a helyáratat illeti: zártszék 40 krajcár (80 fillér), I. hely 30 kr., II. hely 20 kr., III. hely 15 kr. volt. Katonák és gyerekek a III. helyre 10 kr-ért léphettek be. (Ez időben egy férfling 2 korona 40 fillér, 1 méter női ruhaanyag 30 kr-ba került.)

1907 nyarán jelent meg a Szénavásártéren Winkler Lambert mozitüzemi vállalkozása. A szokásos 2-3 perces film helyett már bemutattak 12 részből álló „Margit szerelmi drámája, vagy az elcsábított munkáslány” című filmet is. Ennek részei voltak: 1. Munkáslány elcsábítása autombilon, 2. Mint világi hölgy, 3. Eltaszítva, 4. Közel az éhenhaláshoz, 5. Az egykori szép munkáslány koldul, 6. Levél a szülői házhoz, 7. Elcsábítva másodszer, 8. Kényszerítve az erkölcstelenségre, 9. Gyilkosság a hidon, 10. A megmentés, 11. Kórházban, 12. Utolsó sóhaj az apa karjai között.

Winkler rövidesen társult városunk első állandó moziját létrehozó Suchán Rezsővel.

Az első állandó mozi

Suchán Rezső rendkívül agilis kereskedő állandó épületben lévő moziját *Edison* néven a Batthyány utca 1. sz. alatti Simonffy Imre házában, a mai Városi Könyvtár helyén, 1907. április 23-án nyitotta meg. A mozi működése ellen a városi színház bérletigazgatója tiltakozott ugyan, de Debrecen vezetői mégis kiadták Suchánnak a működési engedélyt.

Az *Edison* tulajdonosa előnyben volt a sátorban működő Winkler-féle vállalattal szemben, mert az utóbbi inkább csak este 8 óra után tudott játszani, a sötétedés beálltát követően, míg a teremben tevékenykedő Suchán-féle mozinál ez kevésbé volt probléma. Az Edison így már délután 4 órától játszott.

Suchán 1907 pünkösdjére Debrecen kedvelt szórakoztató központjában, a Nagyerdőn is létesített egy fából készült mozit. Ettől kezdve hétköznapokon a Batthyány utcai moziját, vasárnapokon pedig a nagyerdeit üzemeltette. A közönség vonzása érdekében Suchán felvételeket készített a debreceni Vilmos huszárok hadgyakorlatáról, a helybeli piarista gimnázium zászló-szenteléséről és az eseményeket követő második napon ezeket a filmeket már be is mutatta.

A második állandó mozi

Winkler 1907 nyarán hamarosan távozott Debrecenből, s ekkor újból megjelent a Szénavásártéren Narten a maga vándormozijával. Suchán és Winkler azonban összefogott és az év augusztus 3-ára megnyitották a Szénavásártéren *Európa legnagyobb és legtrókéletesebb Uránus* villamos színházát. A falakon festett képek, az épületben 1500 férőhely volt. Ez a mozi az I. világháborúig működött, ekkor a hadsereg igénybevette. Előzőleg azonban rendszeresítették benne a közérdeklődésnek örvendő heti kétszeri „férfi előadásokat”, amelyeknek műsorán olyan kis filmeket játszottak, mint Asszonyok sorozása öreg katonatisztek közreműködésével, Fővenyűrdő, A ravasz háziorvos stb.

A mozi intézménye annyira kedvelt lett, hogy a Petőfi téri *Széchenyi kávéház és szálloda* esténként – a kiszolgálás közben – ingyen vetítéseket tartott, amivel vendégei

számát igyekezett növelni, nem is sikertelenül. A Széchenyi szórakozóhely módszerét rövidesen a Fiume kávéház is alkalmazta fedett kerthelyiségében (Csapó u. 52. sz.).

A hűvösebb idők beálltával az Edison helyisége szűknek bizonyult, ezért 1907. november 5-én *Uránus* néven áttelepült a Sas utca 2. sz. alatti *Otthon* kávéház udvari részébe, bejárata azonban az utcáról volt. Ezt követően városunk második állandó mozija, az *Uránus* május 1-től szeptember 30-ig a vásártéren, október 1-től április 30-ig a Sas utcában játszott.

1908-ra az *Uránus* egyedüli tulajdonosa Suchán lett, s ekkor már 500 méteres filmet is forgattak benne. Suchán felújította a Szénavásártéri épületet, páholyokat létesítettek, új géplázaat építettek, átfestették, több bejáratot nyitottak, hogy a tolongást megszüntessék. A vállalkozó szellemű Suchán iskolás és gyermek előadásokat is szervezett.

Ez évben jelent meg ismételten, de utolsó ponyvás moziként Narten *Bioskop* vállalata a Szénatéren. Az ezidőben tartott előadásokra jellemző volt, hogy a filmek feliratosak, vagy olyan némafilmek voltak, amelyekhez narrátort kellett alkalmazni. Esetenként zongora, vagy cigányzenekar kíséretet adtak lejátszásához.

A Meteor

1911. október 1-én tárta ki kapuit Debrecen harmadik állandó mozija. Létrehozója az a Csomor Gyula, eredetileg géplakatos volt, aki a MÁV-nál dolgozott, majd 1907-ben kiment Amerikába. Onnan hazatérve előbb a Járműjavítóban vállalt munkát, majd *Ústökös* néven kocsmát nyitott. A *Meteor* mozit a Boeskaai tér 10. sz. alatt létesítette. Abban az időben még nem álltak a mai környékbéli bérházak, így Csomor *tulajdonképpen* a Kossuth utcai temető szélére építette moziját. Vállalata „utánjátszó” moziként működött, így olcsó helyárrakkal dolgozott, ráadásul „Gyula bácsi” sűrűn gyakorolta jószívűségét. A közelben lakó szegény gyerekek közül 10-20-30-at is ingyen bevitt egy-egy előadásra. Évek múlva megtérült jósága, mert egykori kedvezettjei kereső ifjakká nővé hűségesekek maradtak a *Meteor*-hoz, az lett szórakozási helyük.

A Hajnal mozi

Rendkívül rövid ideig létezett a Petőfi téren a *Hajnal mulató*, közelében egy hasonló nevű mozi, de látogatottsága igen csekély volt, így működését megszüntette.

Premier mozik

Ezek az úgynevezett bemutató mozik igyekeztek megszerezni a legfrissebb filmet, hogy elsőnek adják azt a közönségnek. Közülük a *Vígyszínház* nevű mozi elődjének számítható tulajdonképpen az *Aranybika Mozgó*, amely még a régi Aranybika József királyi herceg utcai (ma a Bajcsy Zsilinszky utca) frontján, a későbbi nyomda helyén működött 1913 decemberétől. Itt a műsor hetenként kétszer változott. E mozi helyárait igen magasan állapították meg: 60 fillértől 2,5 koronáig.

Az *Aranybika Mozgó* és szomszédos helyiségeiből lett kialakítva az I. világháború során a *Katonaotthon*, így ez a mozi megszűnt ugyan, de közelében és szintén az *Aranybikában* jött létre a *Vígyszínház Mozi*. Miután felépült az új *Aranybika* (1915), annak udvarában az eredetileg színház céljaira emelt épületben nyílt meg az igen előkelően, földszinti, emeleti plüssel bélelt páholyokkal kialakított *Vígyszínház Mozi*. Mégpedig akként, hogy a helyiséget az I. világháború alatt vígyszínházként kezdték használni. Ez ellen a Csokonai Színházat bérlő igazgató perrel élt. Így a helyiségből nem színház lett, hanem mozi. 1930-ban modernizálták a helyiséget és 731 férőhelyes lett.

Közben az *Uránus* mozi 1912-ben átköltözött az *Otthon* kávéház udvarából a *Koronába*, a Csapó utca 17. sz. alá. Ez utóbbi épület a Csizmadia Társulat tulajdonában volt,

a jelenlegi Ady Gimnázium és mögötte lévő bérházak helyén állt, s a II. világháború folyamán, a bombázások következtében semmisült meg.

A *Koronába* való átköltözéssel egyidőben Suchán terveiben szerepelt egy harmadik, az ő tulajdonában lévő mozi létesítése. Az akkori Egyháztéren (ma Kálvin tér) a *Hungária kamraszínház és mozi helyiségeit* 1912. október 1-re át kellett volna adni, de a szeptember 12-i teherpróba során a mennyezet beszakadt és több munkást maga alá temetett. A romok alól két halottat és három súlyos sérültet húztak ki. Így az *Uránus* még évekig a *Koronában* játszott. A nyári Uránust pedig a háború idején a katonaság vette igénybe.

Suchán Rezső eredetileg harmadiknak elképzelt mozija csak 1914. január 28-án nyitott *Uránia* néven. Ez lett a város legnagyobb mozija 850 ülőhellyel. Igaz, akkor mélyen benyúló emeleti erkély- és páholyülései is voltak.

Suchán a háborúban hadifogságba került, ahonnan csak hosszú évek múltán szabadult. Anyagiilag tönkrement, kénytelen volt az *Urániát* értékesíteni, amelyet a Debreceni Filmszínház Kft vett át. 1929-ben modernizálták, s ettől kezdve 724 férőhelyes lett az intézmény. Az 1930-as években az *Uránia* felvette a *Hungária* elnevezést.

Az *Apolló* filmszínház a Miklós utca elején nyílt meg 1912 decemberében. A helyiségben emeleti páholyokat és zsöllyéket alakítottak ki déli (Miklós utcai) és a keleti oldalon, a földszinten 432, az emeleten 162 ülőhellyel. Ezt a mozit Farkas Andor posztókereskedő és dr. Fejér Ferenc ügyvéd részvénytársasági alapon létesítették. Itt is baj történt az építkezésnél, mert az emeleti páholsor még a használatba vétel előtt leszakadt, újra kellett építeni. Ez a mozi is premier moziként működött, kivált az 1940-es átalakítása, modernizálása után. Tulajdonosa ekkor már a magyar Nemzeti Apolló Mozgófénykép Rt. lett, amely több fővárosi, szegedi stb. mozi birtokosa volt. Ekkor szüntették meg az emeleti ülőhelyeket, helyezték át a bejáratot a forgalmas Piac utcára. Ettől kezdve alkalmazták itt a vászon elé helyezett, villannyal működő függőnyt. A légfrissítés érdekében amponából gombnyomásra permetező illattal és légszűrőkkel dolgoztak. Az átalakítás során sokat javult a terem akusztikája is. Mindezt Asztalos Béla építészmérnök tervei szerint valósították meg. Egyenruhába bújtatott férfi jegyszedők fogadták a vendégeket. Az újjávarázsolt mozi nézőtere 680 férőhelyes lett.

Csaknem félévszázadot tekintettünk át Debrecen „mozgóképszínházi” életéből. Az egyszerű vetítésektől, amelyeket csak a polgárság felsőbb rétegei számára tartottak, a nagyközönséget mozgató „ponyvás” vándormozi társulatoktól, az igen egyszerűen berendezett első állandó moziktól a fényűzően megalkotott „premier” mozikig. Az első mozik még saját áramfejlesztővel akkor kezdték meg működésüket a városban, amikor Debrecenben nem volt villanygyár. Így nemcsak a képekkel, tartalmukkal terjesztették a nem lebecsülendő ismeretanyagot, hanem új technikát, annak előnyeit is közvetítették a közönségnek. Természetesen azonban a mozik legnagyobb érdeme az általuk terjesztett ismeret és kultúra volt.

Szűcs Ernő

Források: Debrecen sz. kir. város és Hajdúvármegye (Szerk: *Csobán Endre* (Bp. 1941.) – *Béher László*: Debreceni érdekességek (1977.) – Debrecen és Vidéke Ipartestület 40 éves története (Szerk: *Lechtuer Lajos*, 1941.) – Debrecen, 1900-1910. évfolyamai – Debrecen Este, 1913. évf. – Debreczeni Élet, 1913. és 1914. évf. – Debreczeni Független Újság, 1907. évf. – Újságírók Újságja, 1940. évf.